

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-8-72-9>

УДК 283(477)

Ємельяненко Г.Д.

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Анотація. Статтю присвячено проблемі поновлення сучасних знань про феномен виникнення і функціонування екзистенціальної психології. Представлений в західноєвропейському і американському варіантах, цей феномен розглядається в контексті постекзистенціалістського мислення – системи новостворених культурологічних синтезів ідей філософії класичного екзистенціалізму з різними галузями філософії, такими як онтологія, гносеологія, антропологія, феноменологія, аксіологія, естетика і сучасними гуманітарними науками – соціологією, психологією, теологією тощо. Останні десятиліття розвитку філософії в парадигмі постмодерну були пов'язані з пошуками нової методології, кардинальним переосмисленням традиційного категоріального апарату, намаганнями докорінно трансформувати філософське мислення.

Ключові слова: екзистенціальна психологія, постекзистенціалістське мислення, антропологія, феноменологія, класичний екзистенціалізм

Yemelianenko Hanna

Donbass State Pedagogical University

FEATURES OF CONCEPTUALIZATION EXISTENTIAL PSYCHOLOGY

Summary. The last decades of the development of philosophy in the postmodern paradigm have been associated with the search for a new methodology, a radical rethinking of the traditional categorical apparatus, and attempts to transform philosophical thinking. The system of culturological syntheses of classical existentialism with various branches of humanitarian knowledge as a post-existentialist direction in the development of modern philosophy is a typical example of such innovations. Existential psychology, together with existential anthropology, existential phenomenology and other similar neoplasm, is a typical example of modernized philosophical thinking, which began to function in a new, unusual form. The transformed methodology of classical existentialism is used here in the field of solving and researching psychological, psychoanalytic and psychotherapeutic problems. Existential psychology also fulfills the role of «applied philosophy» as the corresponding theoretical, methodological, and worldview foundation of a specific humanitarian discipline. Its subject is an innovative interpretation of mental activity, the specific processes of mentality, the spiritual existence of each individual, society as a whole. Interpretation associated with the definition of the meaning of being, worldview and worldview. Domestic historical and philosophical sciences are only approaching the conceptualization of theoretical knowledge in many culturological syntheses of the post-existentialist trend, in particular, existential psychology. There are a number of problems associated with its definition, classification and understanding of the essence, the study of the genesis, development and specifics of functioning, especially the transformation of the classical existentialist methodology and its application in the field of psychological and psychoanalytic analysis. The experience and practice of understanding and solving social problems are certainly important for Ukrainian society, Ukrainian theoretical philosophical thought and psychological science.

Keywords: existential psychology, postexistentialist thinking, anthropology, phenomenology, classical existentialism.

Постановка проблеми. Виникнення тенденції щодо психологізації філософського дискурсу слід розглядати в межах намагання подолати проблеми і суперечності розвитку класичної західноєвропейської філософії. Філософія класичного екзистенціалізму внаслідок специфіки своєї проблематики, предмету дослідження, методологічних і теоретичних засад виявилася чи не найближчою до інтроспективного аналізу внутрішнього світу людини, дослідження її психоемоційного комплексу як чинника відтворення не тільки суб'єктивної, але й об'єктивної реальності. Ідеї створювачів філософії екзистенціалізму мають непересічне й багатofункціональне значення й вплив на подальший розвиток усєї сфери гуманітарних наук, зокрема, на психологію. Разом з тим, дослідження переконує, що такий вплив не слід оцінювати й визначати як вплив загально екзистенціалістського характеру, оскільки концепція кожного з «класиків»

екзистенціалістської філософії не тільки суттєво різниться одна від іншої, але й відзначається різноплановістю моделей екзистенційного розуміння буття-індивіда-в-світі, різним моделюванням та інтерпретацією суб'єктивної психоемоційної реальності, і, відповідно, можливістю різнопланового впливу на розвиток психології як наукової дисципліни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних дослідників, які аналізували екзистенціальну психологію з огляду на її загальносвітоглядну та філософську значущість в останні роки слід назвати Д.М. Єсіпенка та К.Ю. Райду з їхньою працею «Постекзистенціалістські інновації у гуманістичних дослідженнях (А. Маслоу)», дніпропетровського дослідника С.С. Світашева з його дисертаційним дослідженням «Філософсько-методологічні основи гуманістичної психології К. Роджерса», монографії Є.І. Андроса, В.Г. Табачковського, Н.В. Хамі-

това «Людина в есенційних та екзистенційних вимірах», В.С. Пазенка «Суспільство на порозі XXI століття: філософське осмислення плінного світу», М.В. Поповича «Раціональність і виміри людського буття», Л.О. Ситниченко «Людське спілкування в інтерпретації сучасної зарубіжної філософії» тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для того, щоб зрозуміти чому саме філософія класичного екзистенціалізму перетворилась на теоретичне і методологічне підґрунтя у формуванні та розвитку сучасних гуманітарних наук, зокрема, психології, доцільно звернути увагу на певні особливості екзистенціалізму: по-перше, на його специфіку у площині загального розвитку філософського мислення у XIX–XX столітті, по-друге, на особливості відтворення екзистенціалістською філософією об'єктивної реальності, і, по-третє, на специфіку екзистенціалістської методології процесів такого відтворення.

Формулювання цілей статті. Головна мета статті полягає в створенні історико-філософської схеми, яка б відтворювала сутність, зміст і спрямування трансформації філософського підґрунтя в процесах формування екзистенціальної психології як феномену постекзистенціалістського мислення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Філософи-екзистенціалісти спробували кардинально переосмислити не тільки найважливіші філософські проблеми, але й сам спосіб філософського мислення. Повернення екзистенціалізму до реальних, безпосередньо життєвих проблем особистості, інтерпретація таких проблем через екзистенціалістське вчення щодо екзистенції мало ще одну принципову теоретико-методологічну особливість, яка також суттєво сприяла на перетворення цієї філософії в методологічне підґрунтя для розвитку психологічної науки. Ми маємо на увазі те, що в екзистенціалізмі реальність життєвого світу людської істоти, незважаючи ані на феноменологічну складову методологічних підстав екзистенціалізму, ані на тенденцію, або ж прагнення його створювачів до «антипсихологізму», постала, насамперед, в категоріях емоційно-психологічного кшталту. І не тільки тому, що цю філософію пов'язували з аналізом суб'єктивних переживань відчуження особистості від зовнішнього світу: почуттів апатії, самотності, байдужості, страху, сприйняття явищ дійсності, як ворожих і таких, що протистоять людині. «Страх – це визначення духу в стані його марень...» [3, с. 143].

Починаючи з С. К'єркегора, який намагався визначити сутність людини за притаманними їй відчуттями, за жахом й зневірою, які вона пережила і які пододала, за тими відчуттями, що відображають духовну значущість людини, її неможливість задовольнятися лише повсякденним буттям, залишатися поза Богом, в гріховності, у стані «падіння з височини духу», і закінчуючи Ж.-П. Сартром, який продовжив й суттєво вдосконалив традицію своїх попередників розглядати психоемоційний комплекс людської істоти як феномен, що відкриває для індивіда буття». Зрозуміти суще у його сукупності, – стверджував і М. Гайдеггер у своїй фундаментальній

онтології, – «в принципі неможливо», своє ж перебування в середині сущого можна тільки відчутти. Подібне «відчування», зазначав німецький мислитель, постійно здійснюється людиною у її бутті. «Глибокий сум, блукаючи в безодні нашого буття, неначе глухий туман, змішує усе в одну масу дивної байдужості. Цим сумом і привідкривається суще в цілому» [5, с. 20]. Екзистенціалістське бачення існування людської істоти за своєю сутністю мало чим відрізнялося від бачення психоаналітичного, й характеризувалося цілою низкою особливостей, що дозволяють говорити про нетрадиційний для західної філософії підхід до осмислення внутрішньої природи, рушійних сил і життєдіяльності людської істоти.

Духовний світ людської істоти мав ще й негативне забарвлення, тому що субстанція такої духовності – втрачена можливість у переживанні й почуттях індивіда – здебільшого існували і могли існувати як переживання й почуття негативного характеру: провини, гріха, непристосованості, неприйнятності, нездійсненності, зневіри, смутку, відчаю тощо. С. К'єркегор вводить феномен чуттєвості, психоемоційний світ індивіда в межі руху його духовності, визначає значущість, сенс і сутність цих психоемоційних чинників по відношенню до процесів самореалізації людської істоти. «Категорії «зневирі», «гріха», «жаху» та інші подібні поняття почали виступати скрижальями «філософської антропології» С. К'єркегора саме тому, що, по-перше, вони почали уособлювати психоемоційні означення того способу духовного самоздійснення, завдяки якому, на думку датського філософа, індивід міг би зберігати свою духовність; по-друге, тому, що вони, вже в ролі символів-екзистенціалів дістали значення зв'язку, який поєднував змістовні чинники його філософської концепції; по-третє, через те, що завдяки цим категоріям у його концепції досягалося розуміння сенсу і роз'яснювалася проблема значущості буття індивіда» [4, с. 82]. Ідеї С. К'єркегора мали і мають непересічне й багатofункціональне значення й вплив на подальший розвиток усієї сфери гуманітарних наук, зокрема, філософії, психології, педагогіки, релігієзнавства та інших дисциплін. Найвагомішим його досягненням, було визначення значущості й ролі психоемоційного комплексу людської істоти в процесах її мислення, функціонуванні її ментальності та духовного світу, ролі й значущості психоемоційного комплексу в процесах цілепокладання, самоздійснення та самоактуалізації. Численні почуття і позитивного, і негативного характеру були проаналізовані у його працях як складові психоемоційного підґрунтя у духовному русі людської істоти до її самозвершення, русі здобування свого «Я», своєї особистості, своєї власної сутності й людського покликання. І це безумовно суттєво сприяло подальшому розвитку інтроспективних напрямків психологічної науки.

Своєрідну роль у теоретико-методологічній розбудові психології відіграла філософія К. Ясперса, який, на відміну від С. К'єркегора, до висновку про необхідність удосконалити базові концепти розуміння психоемоційної діяльності прийшов через особисту психотерапевтичну практику. У своїх міркуваннях К. Ясперс вихо-

див з власної, доволі цікаво обґрунтованої концепції людини, власного бачення її сутності та способу існування в світі. Головні скрижалі цієї концепції – тези про принципову відсутність «системи людського як такого» і незавершеність будь-якого знання щодо конкретної людської істоти. Людина, на його глибоке переконання, це відкрита можливість, яка є не завершеною і ніколи не може бути завершеною. Вона завжди є нетотожною тому, що людина вже створила себе у цьому світі, оскільки її головною сутністю, за К. Ясперсом, є здатність до трансцендування, до подолання вже зафіксованих форм людського буття. «Людина здійснює себе у певних феноменах, стверджував цей німецький філософ і психіатр, – вчинках, думках, символіці; вона повсякчасно повстає супроти цих феноменів, що отримали певну сталість, супроти того, що вже було стверджене нею самою» [7, с. 914].

Створюючи нові методи психопатології, К. Ясперс зазначав, що поміж психопатологією та психологією немає чіткої певної межі, оскільки численні проблеми людської свідомості та психоемоційного світу досліджуються психологами та психопатологами на рівних правах. «Не варто забувати те, що ці дисципліни так само невіддільні одна від іншої, як фізіологія невідокремлювана від патологічної анатомії» [7, с. 26].

Екзистенція, за К. Ясперсом, – є сама людина, що пізнає себе в якості незалежної, і живе, виходячи з такої можливості. Тому і людину, на його думку, потрібно зрозуміти як екзистенцію. Вдумуючись у смисл слова «екзистенція», стає очевидним, що філософ говорить нам про те, що істинно людська екзистенція лише тоді «наявна», коли людина діє як вільна істота, коли не дає самій собі та іншим людям перетворювати себе в об'єкт маніпулювання. Екзистенція у К. Ясперса сполучена з пошуками неминущого смислу буття, з турботою про наявне буття. Висвітлюється екзистенція в межових ситуаціях: турботи, стражданні, смерті, боротьби, провини тощо. «Не тільки смерть, але й смертельна хвороба, страждання, провини, боротьба також ставлять індивіда у межову ситуацію» [1, с. 18].

К. Ясперс у своїй праці «Загальна психопатологія» розробляє і намагається детально обґрунтувати метод збору й аналізу феноменологічних даних. На першому етапі такого дослідження у відповідності до його концепції відбувається «схоплювання» окремих фактів, потім досліджуються певні взаємозв'язки (розуміння та пояснення), і тільки потім відбувається усвідомлення цілісності. Будь-яке дослідження, зазначає німецький філософ, розрізняє, розділяє, і робить своїм предметом особливе й окреме, намагається знайти в ньому загальне. Пізнаючи особливе, ми не повинні забувати про ціле, у складі якого і завдяки якому воно існує. Ціле втілюється в предметному світі не безпосередньо, а лише через окреме; об'єктивується не сутність цілого, а лише його образ. Ціле як таке завжди залишається ідеєю.

З огляду на вищеописане розуміння та інтерпретацію життя світу, К. Ясперс критично ставиться до концепції екзистенціального аналізу Л. Бінсвангера та М. Босса, і до онтології М. Гайдеггера. За К. Ясперсом система М. Гайдеггера зовсім не «сприяє підвищенню або збереженню рівня «на-

дійності» емпіричного існування людини». Подібно Л. Бінсвангеру, К. Ясперс задається питанням, що ж дозволяє пізнанню поведінки, особистісному світу людини бути саме такими, якими вони є. Визнаючи правомірність терміна апіорі, він пропонує свій варіант вирішення проблеми, стверджуючи, що таким чинником може бути лише фундаментальне знання. Це ще один загальноновживаний термін, що дістає у його філософії незвичну для традиційної філософії інтерпретацію.

Таким чином, К. Ясперс, на відміну від С. К'еркегора, поставив конкретну проблему створення нового варіанту філософії психології, яка б відповідала реаліям сучасного існування індивіда і надавала можливість вірогідного визначення психоневрологічних та психопатологічних проблем, що виникають у такому існуванні. У межах власних зусиль по створенню такої філософії він концептуалізував власне вчення щодо екзистенції у сучасному світі, сутність якої визначалась відповідно до специфіки комунікативних процесів, створив антропологічне вчення як вчення про людську істоту у її постійній незавершеності, відкритій можливості і трансценденції, розробив власний варіант екзистенціально-феноменологічного підходу до аналізу психічної реальності, ствердив факт «незавершеності будь-якого знання» про людську істоту, і тим самим надав новий імпульс розвитку теоретичних і методологічних основ інтроспективної психології.

Ж.-П. Сартр психологією почав цікавитися в 30-х роках минулого століття, коли поставив собі завдання вирішити проблему створення цілісного, нераціоналістичного підходу щодо розуміння психічної реальності. Суттєвим поштовхом на цьому шляху була теорія «конкретного розуміння» людини в «Психопатології» К. Ясперса, яка була переведена у Франції в 1927 році. К. Ясперс, як ми це намагалися показати раніше, намагався протиставити пояснюючому детермінізму науковій психології інший тип методологічного феноменологічного підходу до аналізу психічної реальності.

Завдяки працям К. Ясперса Ж.-П. Сартр разом з М. Мерло-Понті звертається і до ідей засновника феноменології Е. Гуссерля, який, досліджуючи вплив психології на філософію, вважав, що підґрунтям для істинної філософії має бути неемпірична, феноменологічна психологія, тобто наука про свідомість, яка б стверджувала, що психічні процеси в якості реальних фактів не повинні бути б братися до уваги безвідносно до їхньої сутності [2, с. 13–15]. У результаті процедури екзистенціального аналізу, стверджує французький філософ, психолог намагається вийти до певної загальної універсалії, структури, що описує умови існування індивідуального суцього як такого, у всіх ракурсах розгляду: тимчасових, просторових, ментальних, гностичних і т.д. І вже у цій універсалії, що є одночасно і смисловою матрицею, психотерапевт може знайти джерело смислу конкретних симптомів психічного розладу. Подібна універсалія з огляду на це повинна бути «цілісною трансцендентальною підставою життєвого світу людини».

Висновки з даного дослідження і перспективи. Найвагомим досягненням С. К'еркегора слід вважати визначення значу-

ності й ролі психоемоційного комплексу людської істоти в процесах її мислення, функціонуванні її ментальності та духовного світу, процесах цілепокладання, самоздійснення та самоактуалізації. К. Ясперс, на відміну від С. К'єркегора, поставив конкретну проблему створення нового варіанту філософії психології, яка б відповідала реаліям сучасного існування індивіда і надавала можливість вірогідного визначення причин психоневрологічних та психопатологічних проблем, що виникають у такому існуванні. Вплив феноменологічного екзистенціалізму Ж.-П. Сартра на процеси розвитку

психологічних наук потрібно розглядати з огляду на його вчення щодо екзистенціально-феноменологічного методу дослідження психічної сфери і антропологічної інтерпретації свідомості та самосвідомості індивіда, яка і перетворилася на підґрунтя подальшого формування концепції екзистенціального психоаналізу. Усе це різноманіття теоретичного екзистенціалістського підґрунтя було різноманітно використано представниками екзистенціально-феноменологічної психології, екзистенціального аналізу і психотерапії у їхніх концептуальних розробках.

Список літератури:

1. Гайденко П.П. Человек и история в экзистенциальной философии Карла Ясперса. Москва : Республика, 1994. С. 5–26.
2. Гуссерль Э. Философия как строгая наука. Новочеркасск : Сагуна, 1994. 357 с.
3. К'єркегор С. Страх и трепет. Москва : Республика, 1993. 383 с.
4. Райда К.Ю. Поняття свободи в екзистенціалізмі. Свобода: сучасні виміри та альтернативи. Київ : Український Центр духовної культури, 2004. С. 57–156.
5. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления. Москва : Республика, 1993. 447 с.
6. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме. Время и бытие. Москва : Республика, 1993. С. 192–220.
7. Ясперс К. Общая психопатология. Москва : Практика, 1997. 1056 с.

References:

1. Gaydenko P.P. (1994). Chelovek i istoriya v ekzistentsialnoy filosofii Karla Yaspersa [Man and history in the existential philosophy of Karl Jaspers]. Moskva : Respublika, pp. 5–26.
2. Gusserl E. (1994). Filosofiya kak strogaya nauka [Philosophy as a rigorous science]. Novoчеркасск : Saguna, 357 p.
3. Kerkegor S. (1993). Strah i trepet [Fear and awe]. Moskva : Respublika, 383 p.
4. Rayda K.Yu. (2004). Ponyattya svobodi v ekzistenzializmi. Svoboda: suchasni vimiri ta alternative [The concept of freedom in existentialism. Freedom: modern dimensions and alternatives]. Kyiv : Ukrainyskyi Tsentru dukhovnoyi kultury, pp. 57–156.
5. Haydegger M. (1993). Vremya i bytie: Stati i vyistupleniya [Time and being: Articles and Speeches]. Moskva : Respublika, 447 p.
6. Haydegger M. (1993). Pismo o gumanizme. Vremya i bytie [Letter of Humanism. Time and being]. Moskva : Respublika, pp. 192–220.
7. Yaspers K. (1997). Obschaya psihopatologiya [General psychopathology]. Moskva : Praktika, 1056 p.